

JANINA PANOWICZ-LIPSKA

SKUTKI PRAWNE SEPARACJI FAKTYCZNEJ

ZARYS PROBLEMATYKI

I

Celem opracowania jest przede wszystkim: 1) rozpoznanie zasięgu norm prawnych w świetle których stan określany potocznie mianem separacji faktycznej może wywrzeć wpływ na sytuację prawną małżonków lub osób trzecich; 2) ustalenie, jak dalece separacja faktyczna wyróżnia się spośród innych sytuacji konfliktowych w małżeństwie w tym sensie, że z nią właśnie łączą się specyficzne skutki prawne, które nie powstają w innych przypadkach nieprawidłowego funkcjonowania małżeństwa. Nieodzowna jest w związku z tym bliższa charakterystyka separacji faktycznej.

Okoliczność, że w rzeczywistości społecznej małżeństwo separowane występuje jako nieformalny odpowiednik małżeństwa rozwiedzonego, uzasadnia określenie cech separacji faktycznej za pomocą pojęcia „trwałego i zupełnego rozkładu pożycia”, które oznacza układ stosunków między małżonkami będący podstawą żądania rozwodu (art. 56 k.r.o.). Określenie to odpowiada ocenom socjologicznym, według których separacja małżonków i rozwód stanowią, z uwagi na przyczyny i konsekwencje społeczne analogiczne formy dezorganizacji życia rodzinnego; są przejawem patologicznego stanu rozpadu rodziny, który uniemożliwia bądź ogranicza spełnianie przez rodzinę podstawowych funkcji wobec społeczeństwa i wchodzących w jej skład jednostek¹.

Prezentowane w literaturze prawniczej definicje separacji faktycznej wskazują na ogół zgodnie, że separacja polega na ustaniu wspólnego pożycia w formalnie istniejącym małżeństwie na skutek uchylania się jednego albo obojga małżonków od wypełniania obowiązku wspólnego po-

¹ Zob. M. Ziemska, *Patologia rodziny*, w: *Zagadnienia patologii społecznej*, pod red. A. Podgóreckiego, Warszawa 1976, s. 460; Z. Tyszcza, *Socjologia rodziny*, Warszawa 1976, s. 229.

życia². Zarazem z wyraźnego brzmienia niektórych wypowiedzi, a z kontekstu innych wynika, że przesłanką separacji jest całkowite zerwanie pożycia małżeńskiego. Podane wyżej określenie jest z tymi definicjami w zasadzie zbieżne, z tym, że wymienia nadto element trwałości rozkładu pożycia — nie w sensie nieodwracalności procesu rozpadu małżeństwa, lecz z myślą o potrzebie odróżnienia przejściowych sytuacji kryzysowych w małżeństwie, których nikt nie nazywa separacją, od stanu rozkładu mającego cechę stabilności.

Kilka zdań wyjaśnienia wymaga pojęcie zupełnego rozkładu pożycia. Zgodnie z ustalonym poglądem orzecznictwa, aprobowanym przez doktrynę, zupełny rozkład pożycia stanowi zaprzeczenie istnienia w małżeństwie tych wszystkich cech, które charakteryzują wspólne pożycie, a w szczególności łączności duchowej, fizycznej i gospodarczej³.

Dokonując oceny stosunków między małżonkami można jednak zauważyć, że elementy, które składają się na treść pojęcia „wspólne pożycie” oraz „rozkład pożycia” występują w różnych małżeństwach z niejednorodnym nasileniem. Bywa i tak, że w danym małżeństwie nie występuje pełen zestaw cech świadczących o zachowaniu wspólnego pożycia bądź o jego rozkładzie. Mimo to w praktyce należy w sposób jednoznaczny rozstrzygnąć, czy zanik określonych cech, przy zachowaniu innych, dowodzi zupełnego rozkładu pożycia w konkretnym małżeństwie, czy też wspólne pożycie utrzymuje się nadal. W szczególności zdecydowanej oceny w tej mierze oczekuje ustawodawca od sędziego, który orzeka w sprawie rozwodowej. Ocena taka jest też niezbędna przy ustaleniu stanu separacji faktycznej.

Pojęcia „wspólne pożycie”, a także „rozkład pożycia” funkcjonują zatem jako pewne wzorce, z którymi porównuje się poszczególne przypadki i stwierdza większe albo mniejsze do nich podobieństwo; odpowiadają więc cechom tzw. pojęć typologicznych⁴. Taka kwalifikacja pozwala uznać za metodologicznie poprawne orzekanie omawianych pojęć o sytuacjach, które nie wykazują wszystkich cech charakterystycznych dla wzorca. Posługiwanie się pojęciem zupełnego rozkładu pożycia tak jak i każdym innym pojęciem typologicznym wymaga jednak ustalenia minimum cech, których wystąpienie wystarczy, by można było przyjąć

² Zob. w szczególności A. Wolter, *Wzajemne obowiązki małżonków w przypadku faktycznego ustania wspólnego pożycia*, DPP 1947, nr 5, s. 19; J. Śledziński, *Z zagadnień faktycznego rozłączenia małżonków*, PiP 1952, nr 5-6, s. 812; J. S. Piątowski, *Stosunki majątkowe między małżonkami*, Warszawa 1955, s. 69; S. Szer, *Prawo rodzinne w zarysie*, Warszawa 1969, s. 66; B. Walaszek, *Zarys prawa rodzinnego i opiekuńczego*, Warszawa 1971, s. 51; J. Winiarz, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1974, s. 69; S. Breyer i S. Gross w *Komentarzu do k.r.o.*, Warszawa 1975, s. 78.

³ Zob. Wytyczne SN z 28 V 1955 r., OSN 1955, poz. 46, nadal w tym zakresie aktualne.

⁴ Zob. I. Lazari-Pawłowska, *O pojęciu typologicznym w humanistyce*, w: *Logiczna teoria nauki*, pod red. T. Pawłowskiego, Warszawa 1966, s. 644 i n.

dostateczne podobieństwo badanej sytuacji do sytuacji modelowej. W związku z tym na szczególną uwagę zasługuje orzecznictwo rozwodowe SN, które łącząc omawiane pojęcie z brakiem wszelkich więzi między małżonkami podkreśla zarazem, że decydujące znaczenie należy przyznać ustaniu łączności w sferze psychicznej i fizycznej, bądź tylko w sferze psychicznej, gdy zanik więzi fizycznych usprawiedliwiają okoliczności życiowe, np. choroba, podeszły wiek. Utrzymanie powiązań w dziedzinie gospodarczej (np. wspólne mieszkanie, pomoc finansowa) przy zupełnym ustaniu więzi natury osobistej nie przeszkadza zdaniem SN uznaniu, że pożycie małżeńskie uległo całkowitemu rozkładowi⁵.

U podstaw przyjmowanego w orzecznictwie podstawowego kryterium rozkładu pożycia leży przekonanie o „istocie” współczesnego małżeństwa jako związku będącego przede wszystkim wspólnotą uczuciową, rozumianą oczywiście bardzo szeroko. Jakkolwiek nie dysponujemy materiałem empirycznym, który potwierdzałby w pełni ten pogląd, pośrednio na jego rzecz przemawiają wyniki badań socjologicznych dotyczących np. motywów zawierania małżeństw, wyobrażeń na temat czynników warunkujących trwałość małżeństwa, które wskazują, że wartości, jakie można wkomponować w zakres pojęcia „łączność psychiczna małżonków” (miłość, życzliwość, zgoda, wyrozumiałość, wspólne zainteresowania, zaufanie, lojalność i inne) stawiane są w powszechnym odczuciu wyżej niż elementy natury majątkowej⁶.

Zakładając trafność tezy o zasadniczym znaczeniu więzi osobistych w małżeństwie można też powiedzieć, że zerwanie tych więzi stanowi konieczną i wystarczającą przesłankę, której wystąpienie pozwala orzec, że dane małżeństwo pozostaje w stanie separacji faktycznej. Nie oznacza to oczywiście niedostrzegania roli braku więzi ekonomicznych jako cechy rozkładu pożycia oraz jako zewnętrznego przejawu zaniku powiązań osobistych wtedy, gdy gospodarcza odrębność (np. oddzielne zamieszkiwanie) nie znajduje uzasadnienia w okolicznościach niezależnych od woli małżonków ani nie wynika z ich porozumienia.

II

Przejdźmy do uwag na temat skutków prawnych separacji faktycznej. Przedmiotem analizy będą przede wszystkim te przepisy k.r.o. i innych aktów prawnych, które bezpośrednio nawiązują do elementów stanu faktycznego zwanego separacją (np. art. 107 § 2 k.r.o. — rozłączenie małżonków; art. 28 k.r.o. — ustanie wspólnego pożycia; art. 33 ust. 3 ustawy

⁵ Zob. Wytyczne powołane w przypisie 3.

⁶ Zob. F. Adamski, *Modele małżeństwa i rodziny a kultura masowa*, Warszawa 1970, s. 174; B. Łobodzińska, *Dobór małżeński jako społeczny proces kojarzenia partnerów*, w: *Przemiany rodziny polskiej*, pod red. J. Komorowskiej, Warszawa 1975, s. 240.

o p.z.e. — nie pozostawanie we wspólności małżeńskiej). Następnie należy wziąć pod uwagę przepisy, których nieokreślony charakter i jednocześnie rodzaj regulowanych przez nie stosunków wskazują, że mogą one znaleźć zastosowanie w warunkach separacji faktycznej (np. art. 52 k.r.o. — zniesienie wspólności majątkowej małżeńskiej z ważnych powodów; art. 43 § 2 k.r.o. — ustalenie z ważnych powodów nierównych udziałów w majątku wspólnym). Należy też uwzględnić przepisy, których treść może uzasadniać wątpliwości co do stosowania ich w przypadku separacji faktycznej (np. art. 30 k.r.o. — problem solidarnej odpowiedzialności małżonków za zobowiązania w zwykłych sprawach rodziny).

Analiza będzie przede wszystkim zmierzała do ustalenia kryteriów, którym na tle poszczególnych przepisów powinien odpowiadać układ stosunków między małżonkami, by mógł wywierać odpowiednie skutki prawne. Na uwagę będzie zasługiwała także kwestia wpływu winy w spowodowaniu rozkładu pożycia na istnienie określanych uprawnień albo obowiązków, bądź ich zakres. Rozważania będą usystematyzowane według rodzajów stosunków w które uwikłani są lub mogą być małżonkowie pozostający w separacji faktycznej.

1. Zagadnienie istnienia, zakresu oraz sposobu egzekwowania obowiązku przyczyniania się małżonków do zaspokajania potrzeb rodziny w przypadku separacji faktycznej (art. 27 i 28 k.r.o.).

Według wymienionych przepisów ustanie wspólnego pożycia ma takie przede wszystkim znaczenie, że wyłącza możliwość dochodzenia w określonym przepisem art. 28 § 1 k.r.o. uproszczonym trybie obowiązku zaspokajania potrzeb rodziny od współmałżonka, który obowiązku tego nie spełnia. Wykładnia funkcjonalna tego przepisu prowadzi do wniosku, że wspólne pożycie oznacza co najmniej pozostawanie małżonków we wspólnym gospodarstwie domowym. Tylko taka bowiem sytuacja, w której małżonek zaspokaja swe potrzeby wraz z potrzebami rodziny, a sam nie wywiązuje się ze swych wobec rodziny obowiązków, może uzasadniać zastosowanie surowego środka w postaci sądowego nakazu wypłaty nawet całego przysługującego mu wynagrodzenia za pracę albo innych należności do rąk drugiego małżonka⁷.

Tak więc w razie braku wspólnego gospodarstwa, co może być (i najczęściej jest) objawem separacji faktycznej, małżonek traci jeden ze sposobów dochodzenia roszczeń wynikających z art. 27 k.r.o. Tak samo rozumiana separacja faktyczna, powstała po wydaniu nakazu, uzasadnia wystąpienie każdego z małżonków z wnioskiem o jego zmianę albo uchyle-

⁷ Przesłanka wspólnego pożycia powinna być w moim przekonaniu spełniona także wtedy, gdy sąd nakazuje wypłaty do rąk współmałżonka na podstawie art. 20 ustawy z 10 XII 1959 r. o zwalczaniu alkoholizmu (Dz.U. nr 69, poz. 434). Zagadnienie należy do spornych — zob. S. Breyer i S. Gross, op. cit., s. 106-107 (literatura, orzecznictwo).

2. Wzajemna reprezentacja małżonków w sprawach zwykłego zarządu a separacja faktyczna (art. 29 k.r.o.).

Ustanie wspólnego pożycia powoduje *ex lege* utratę przez każdego z małżonków uprawnienia do występowania w charakterze przedstawiciela ustawowego współmałżonka w sprawach zwykłego zarządu na wypadek przejściowej niemożności jego osobistego działania. Sądzić można, że ten skutek prawny następuje już w takiej sytuacji, która polega wyłącznie na ustaniu między małżonkami więzi natury osobistej. Instytucja wzajemnej reprezentacji uzasadniona jest bowiem tylko przy założeniu, że małżeństwo funkcjonuje w sposób harmonijny i małżonkowie darzą się wzajemnie zaufaniem. Utrata prawa do reprezentacji nie zależy od winy w spowodowaniu rozkładu pożycia.

Umocowanie do dokonywania czynności zwykłego zarządu obejmuje czynności prawne, a także czynności faktyczne. Podjęcie działań przez małżonka pozostającego w separacji, a więc bez umocowania, będzie w przypadku czynności faktycznych uzasadniało odpowiedzialność odszkodowawczą wobec współmałżonka. W razie czynności prawnych należałoby przyjąć, że zasadniczo nie wywołują one skutków prawnych, co oczywiście nie wyłącza odpowiedzialności odszkodowawczej wobec drugiej strony czynności oraz współmałżonka¹¹. Wzgląd na ochronę osób trzecich działających w dobrej wierze może jednak przemawiać za analogicznym rozwiązaniem, jakie ustawa przewiduje na wypadek ich niewiedzy o sprzeczności małżonka pozostającego we wspólnym pożyciu co do dokonywania czynności przez współmałżonka (art. 29 zd. 2 k.r.o.)¹².

3. Ustrój wspólności majątkowej a separacja faktyczna (art. 31 i nast. k.r.o.).

Faktyczny rozkład pożycia małżeńskiego nie ma bezpośredniego wpływu na istnienie ustawowego ustroju wspólności majątkowej, może jednak przyczynić się do modyfikacji niektórych zasad dotyczących funkcjonowania tego ustroju (co wynika zwłaszcza z art. 39, 40, 41 § 3, 43 § 2 k.r.o.), a także do jego zniesienia na drodze sądowej (art. 52 k.r.o.).

Stosownie do wymienionych przepisów zmiany w zakresie sposobu zarządu majątkiem wspólnym, odpowiedzialności za długi jednego z małżonków z tego majątku, wielkości udziałów w majątku wspólnym oraz zniesienie wspólności mogą nastąpić również z powodu sytuacji konfliktowych, które nie łączą się z rozkładem pożycia (np. niegospodarność małżonka), a także z innych -powodów (np. niedołęstwo jednego z małżonków).

kryterium niedostatku w zakresie „uprawnień alimentacyjnych” małżonków między sobą w czasie trwania małżeństwa.

¹¹ Zob. S. Grzybowski, *System prawa cywilnego*, tom I — część ogólna, s. 618.

¹² Za skutecznością działań osób trzecich, które nie wiedziały o braku umocowania opowiada się J. Winiarz, *op. cit.*, s. 78.

Nie ulega jednak wątpliwości, że stan separacji faktycznej zwiększa prawdopodobieństwo pojawienia się okoliczności, które uzasadniają odpowiednią modyfikację w uregulowaniu stosunków majątkowych małżeńskich, czego dowodzi praktyka sądowa, np. w sprawach o zniesienie wspólności. Rozkład pożycia nie sprzyja bowiem zgodnemu współdziałaniu małżonków w tworzeniu i zarządzaniu majątkiem wspólnym, a często też łączy się z uszczuplaniem majątku przez jednego z małżonków ze szkodą dla pozostałych członków rodziny. Bliższa analiza rodzaju zakłóceń, które mogą stanowić przesłankę stosowania każdego z wymienionych przepisów, nie należy do zakresu opracowania. Interesują nas natomiast skutki tych zakłóceń w sferze prawnej małżonków oraz innych osób, ponieważ przy pewnym uproszczeniu można je uważać także za skutki separacji faktycznej.

Tak więc jeden z małżonków może być z ważnych powodów pozbawiony na żądanie drugiego małżonka uprawnienia do samodzielnego zarządu majątkiem wspólnym, jak również uprawnienia do wyrażania zgody na dokonywanie przez współmałżonka czynności przekraczających zakres zwykłego zarządu (art. 40 k.r.o.). W tym ostatnim przypadku ważność czynności będzie zależała od zezwolenia sądu na jej dokonanie. Poza tą sytuacją każdy z małżonków uzyskuje uprawnienie do wystąpienia do sądu z wnioskiem o zezwolenie na dokonanie czynności przekraczających zwykły zarząd, jeśli współmałżonek odmawia zgody albo nie można z nim się porozumieć z uwagi na trudne do przezwyciężenia przeszkody (art. 39 k.r.o.).

Następnie wspomniane okoliczności mogą mieć wpływ na sytuację małżonka oraz wierzycieli drugiego małżonka, którzy żądają zaspokojenia z majątku wspólnego. W szczególności wtedy, gdy dorobek powstał bez udziału małżonka będącego dłużnikiem albo przy nikłym jego zaangażowaniu, małżonek dłużnika uprawniony jest do domagania się przed sądem ograniczenia albo wyłączenia zaspokojenia wierzyciela z majątku wspólnego (art. 41 § 3 k.r.o. w brzmieniu znowelizowanym ustawą z 19 XII 1975 r.). Zgodnie z doświadczeniem życiowym można spodziewać się, że przepis ten znajdzie zastosowanie zwłaszcza wtedy, gdy małżonkowie żyją w stanie separacji faktycznej¹³.

¹³ Zob. też Zalecenia kierunkowe... (przypis 9), pkt III, 2. Podobnie można oczekiwać, że zwłaszcza w warunkach separacji faktycznej będzie stosowany przepis art. 125¹k.k.w. o ustaleniu nierównych udziałów Skarbu Państwa i małżonka osoby skazanej na karę konfiskaty majątku, w przedmiotach objętych konfiskatą. Separacja faktyczna może mieć też znaczenie w związku z możliwością ograniczenia lub wyłączenia egzekucji z majątku wspólnego dotyczącej należności orzeczonych w postępowaniu karnym sądowym w stosunku do jednego z małżonków (kary grzywny, pieniądze kary porządkowe, nawiazki, koszty sądowe) — art. 125²k.k.w., w postępowaniu karno-skarbowym (art. 242 ustawy karnej skarbowej) oraz w postępowaniu karno-administracyjnym (art. 99 § 4 kodeksu postępo-

Nierównomierne przyczynianie się małżonków do tworzenia majątku dorobkowego może być poza tym podstawą ustalenia przez sąd „z ważnych powodów” różnych udziałów w majątku wspólnym na żądanie każdego z małżonków (np. w razie zniesienia wspólności, jej ustania na skutek rozwodu) albo spadkobierców, jeśli małżonek-spadkodawca wytoczył za życia powództwo o rozwód albo o unieważnienie małżeństwa (art. 43 § 2 k.r.o.). Separacja faktyczna może więc pośrednio w niektórych przypadkach wywrzeć wpływ na ograniczenie albo rozszerzenie zakresu praw do majątku wspólnego małżonków albo byłych małżonków, a także oddziaływać na sferę uprawnień ich spadkobierców.

Z kolei separacja faktyczna najczęściej leży u podstaw wystąpienia z żądaniem zniesienia wspólności majątkowej przez sąd (art. 52 k.r.o.). Jak się wydaje, zniesienie ustroju wspólności może nastąpić wtedy, gdy na tle separacji powstały sytuacje zagrażające interesom majątkowym małżonków lub rodziny. W innych przypadkach nie byłaby spełniona przesłanka „ważnych powodów”, do których zgodnie z wykładnią funkcjonalną przepisu art. 52 k.r.o. należy zaliczyć okoliczności natury majątkowej¹⁴. W związku z tym w sprawach o zniesienie wspólności majątkowej istotne jest stwierdzenie ujemnego wpływu pewnych zachowań małżonków na sytuację ekonomiczną rodziny, nie zaś ustalenie, czy rozkład pożycia ma charakter trwały i zupełny. Czy zniesienia wspólności może żądać małżonek, który zawinił ważne powody w rozumieniu art. 52 k.r.o.? Na pytanie to niepodobna udzielić jednoznacznej odpowiedzi. Kwestię tę należy rozważyć w odniesieniu do poszczególnych spraw, stosując kryterium zasad współżycia społecznego, a wśród nich w szczególności zasadę dobra rodziny¹⁵.

4. Kwestia solidarnej odpowiedzialności małżonków za zobowiązania dotyczące zwykłych spraw rodziny w warunkach separacji faktycznej (art. 30 k.r.o.).

W licznych wypowiedziach doktryny znalazł wyraz pogląd, że przesłanką zastosowania art. 30 § 1 k.r.o. jest normalne funkcjonowanie wspólnoty małżeńskiej i rodzinnej, ponieważ tylko wtedy występuje ele-

wania w sprawach o wyrozkładzie). Zob. art. 5, 6 i 7 ustawy z 19 XII 1975 r. o zmianie k.r.o. (Dz.U. nr 45, poz. 234).

¹⁴ Zob. jednak orzeczenie SN z 25 III 1958 r., PiP 1959, nr 5-6, s. 1072 z krytyczną glosą J. S. Piątowskiego; orzeczenie SN z 6 XI 1972 r., OSN 1973, poz. 113 z krytycznymi glosami B. Dobrzańskiego, OSPiKA 1973, poz. 159 i M. Wawilowej, PiP 1974, nr 10, s. 162. Por. uchwałę SN z 28 V 1973, OSN 1974, poz. 65 oraz uwagi w Zaleceniach kierunkowych... (przypis 9), pkt III, 6 i 7.

¹⁵ W literaturze zdania na ten temat są podzielone. W szczególności B. Dobrzański w cyt. glosie (przypis 14) udziela odpowiedzi przeczącej. Tak też J. S. Piątowski, *Stosunki majątkowe...*, s. 142. Możliwości zniesienia wspólności na żądanie małżonka winnego rozkładu pożycia nie wyłączają w szczególności S. Breyer i S. Gross, op. cit., s. 250; L. Stecki, *Ustanie ustawowej wspólności małżeńskiej majątkowej*, Poznań 1968, s. 13 - 14.

ment załatwiania spraw związanych z zaspokajaniem „zwykłych potrzeb rodziny”. W konsekwencji przyjmuje się, że w razie separacji faktycznej, zwłaszcza małżonków bezdzietnych, którzy mieszkają osobno, tego typu odpowiedzialność powstać nie może¹⁶. Niektórzy autorzy dodają, że wyłączenie solidarności nastąpi jedynie wówczas, gdy stan separacji jest „wyraźny”, znany powszechnie lub choćby wierzycielowi małżonka, który zaciągnął zobowiązanie¹⁷.

Wydaje się jednak, że problem zaspokajania zwykłych potrzeb rodziny nie przestaje być aktualny w razie separacji faktycznej nawet wtedy, gdy małżonek prowadzi sam gospodarstwo domowe. Wniosek ten wynika z treści art. 23 k.r.o., omówionego już w związku z podobnym zagadnieniem, które wyłoniło się na tle art. 27 k.r.o. Za istnieniem solidarnej odpowiedzialności małżonków separowanych przemawia też wykładnia systemowa. Nie bez znaczenia wydaje się fakt, że art. 30 k.r.o. sąsiaduje z przepisami, które wyraźnie modyfikują sytuację prawną małżonków z uwagi na ustanie wspólnego pożycia (art. 28 i 29 k.r.o.). Przede wszystkim jednak nie można pominąć § 2 omawianego przepisu, który przewiduje środki prawne na wypadek, gdy solidarna odpowiedzialność za zobowiązania małżonka zagrażała interesom majątkowym współmałżonka i rodziny. W hipotezie tego przepisu z pewnością mieści się sytuacja, do której odnoszą się zastrzeżenia w sprawie solidarnej odpowiedzialności za długi współmałżonka.

W świetle obowiązujących przepisów uzasadnione wydaje się zatem stwierdzenie, że separacja faktyczna może prowadzić do wyłączenia przez sąd solidarnej odpowiedzialności małżonków za ich zobowiązania w zwykłych sprawach rodziny na podstawie art. 30 § 2 k.r.o.; skutek ten nie powstaje natomiast z mocy prawa.

5. Znaczenie separacji faktycznej w zakresie stosunków między rodzicami a dziećmi.

Tylko w jednym przypadku przepisy k.r.o. dotyczące stosunków między rodzicami a dziećmi nawiązują bezpośrednio do sytuacji, która kojarzy się z pojęciem separacji faktycznej. Mianowicie w myśl art. 107 § 2 k.r.o. życie rodziców będących małżonkami „w rozłączeniu” jest podstawową przesłanką zastosowania przez sąd opiekuńczy ograniczenia władzy rodzicielskiej jednego z nich do określonych obowiązków i uprawnień w stosunku do osoby dziecka. Przesłanka ta zgodnie z cele/m wspomnianego przepisu spełniona będzie wtedy, gdy rozłączenie rodziców-małżonków co do miejsca pobytu łączy się z rozkładem pożycia, który jednak nie

¹⁶ Zob. S. Szer, op. cit., s. 76; J. Winiarz, *Mażeńskie stosunki majątkowe*, Warszawa 1967, s. 30; tenże, *Prawo rodzinne...*, s. 82-83 (por. krytyczne uwagi L. Steckiego w recenzji, RPEiS 1975, nr 3, s. 276); Z. Gawrońska-Wasilkowska, *Małżeństwo. Istota-trwałość-rozwód*, Warszawa 1966, s. 58 uważa solidarną odpowiedzialność w tym przypadku za wątpliwą.

¹⁷ S. Breyer i S. Gross, op. cit., s. 113 - 114; B. Walaszek, op. cit., s. 58.

musi być rozkładem zupełnym i trwałym; wystarczy, że przejawia się w konfliktach między małżonkami, które utrudniają harmonijne współdziałanie w sprawach dzieci¹⁸. Pojęcie rozłączenia nie pokrywa się zatem z pojęciem separacji faktycznej w znaczeniu przyjętym w tym opracowaniu. Jest jednak oczywiste, że tym bardziej uzasadnione będzie orzeczenie o ograniczeniu władzy rodzicielskiej według koncepcji art. 107 § 2 k.r.o. wtedy, gdy między małżonkami nie mieszkającymi razem wspólne życie ustanie w sposób zupełny i trwały.

Poza przypadkiem przewidzianym w art. 107 § 2 k.r.o. faktyczne rozbieżności małżeństwa może mieć znaczenie również dla innych form ingerencji sądu opiekuńczego w sprawowanie władzy rodzicielskiej w tym sensie, że sprzyja pojawieniu się sytuacji, które mogą uzasadniać zastosowanie środków określonych przepisami art. 109, 110, 111 k.r.o. (ograniczenie, zawieszenie, pozbawienie władzy rodzicielskiej). W związku z separacją faktyczną może też pojawić się potrzeba skorzystania z pomocy sądu opiekuńczego w rozstrzygnięciu istotnych spraw dziecka, co do których rodzice-małżonkowie nie zdołali dojść do porozumienia (art. 97 § 2 k.r.o.).

6. Wpływ separacji faktycznej na uprawnienia mieszkaniowe małżonków.

Kwestie mieszkaniowe, które występują w związku z separacją faktyczną wymagałyby odrębnego opracowania. Tutaj można poruszyć tylko niektóre podstawowe zagadnienia dotyczące wpływu separacji faktycznej na pozycję prawną każdego z małżonków w odniesieniu do mieszkania, wobec którego obojgu służy określone prawo. Należy przy tym mieć na uwadze tak różne typy praw do mieszkania (np. najem, spółdzielcze prawo do lokalu), jak i rozmaite przejawy separacji faktycznej (w szczególności, czy separacja łączy się z opuszczeniem mieszkania przez jednego z małżonków).

Opuszczenie wspólnego mieszkania z zamiarem obrania przez małżonka innego miejsca stałego pobytu prowadzi do utraty przez niego prawa do mieszkania, jeśli było to prawo najmu. Prawo to służy bowiem obojgu małżonkom dopóki zajmują wspólnie najęty lokal (art. 9 ust. 3 prawa lokalowego). Wydaje się jednak, że przymiot najemcy będzie nadal służył małżonkowi, którego do zmiany mieszkania zmusiło naganne postępowanie współmałżonka; swe uprawnienia do lokalu będzie mógł małżonek realizować w szczególności w trybie ochrony posesoryjnej¹⁹. Zaznaczyć trzeba, że skutek w postaci utraty prawa najmu nie jest wyłącznie rezultatem sytuacji konfliktowej, w wyniku której doszło do porzucenia

¹⁸ Zob. B. Dobrzański w Komentarzu do k.r.o., s. 685; A. Łapiński, *Ograniczenia władzy rodzicielskiej*, Warszawa 1975, s. 182 - 183.

¹⁹ Zob. Z. Radwański, *Problematyka prawna mieszkania wspólnego małżonków w świetle prawa lokalowego oraz kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, PiP 1976, nr 5, s. 40.

przez jednego z małżonków rodziny i występuje także w razie porozumienia się małżonków co do odrębnych miejsc zamieszkania.

W przypadku innych form prawnych korzystania z mieszkania przez małżonków, opuszczenie przez jednego z nich lokalu nie powoduje zmian w zakresie ich uprawnień do lokalu. Dostosowanie praw mieszkaniowych małżonków do nowej sytuacji faktycznej może nastąpić w drodze podziału majątku wspólnego, poprzedzonego zniesieniem wspólności²⁰.

Separacja faktyczna, która nie łączy się z odrębnym zamieszkaniami małżonków, bywa na ogół tłem nieporozumień między nimi w sprawach dotyczących sposobu wspólnego korzystania z lokalu. W takiej sytuacji każdy z małżonków może zwrócić się do sądu z wnioskiem o rozstrzygnięcie sporu na podstawie art. 24 k.r.o. Rozstrzygnięcie może w szczególności polegać na dokonaniu podziału mieszkania *quoad usum*, ze skutkiem pomiędzy małżonkami. Powszechnie przyjmuje się dopuszczalność takiego podziału także w odniesieniu do lokalu mieszkalnego będącego przedmiotem spółdzielczego prawa do lokalu albo prawa najmu, w drodze analogicznego stosowania art. 206 k.c.²¹

7. Uprawnienia związane ze śmiercią współmałżonka, a separacja faktyczna.

Ustanie wspólnego pożycia nie powoduje w zasadzie utraty przez małżonka uprawnienia do dziedziczenia ustawowego po zmarłym współmałżonku. Zawiniony przez małżonka rozkład pożycia może mieć jednak wpływ na pozbawienie go przymiotu spadkobiercy, jeśli małżonek-spadkodawca zmarł w toku procesu rozwodowego, w którym zasadnie żądał orzeczenia rozwodu z winy drugiego małżonka. O wyłączeniu od dziedziczenia decyduje sąd w postępowaniu, które toczy się z inicjatywy spadkobierców ustawowych powołanych do spadku w zbiegu z małżonkiem (art. 940 k.c.). Tak więc separacja faktyczna zawiniona przez małżonka-spadkobiercę może pośrednio oddziaływać na istnienie jego uprawnień spadkowych oraz na zakres uprawnień innych spadkobierców ustawowych (zstępnych albo rodziców lub rodzeństwa — zstępnych rodzeństwa).

W podobny sposób może separacja faktyczna przyczynić się do utraty przez małżonka uprawnienia do zachowku, jeżeli miała cechy „uporczywego niedopełniania względem spadkodawcy obowiązków rodzinnych”, jednej z podstaw wydziedziczenia (art. 1008 pkt 3 k.c.). Zgodnie z panującym poglądem wydziedziczony utraci także prawo do dziedziczenia z ustawy²².

Bezpośredni wpływ wywiera ustanie wspólnego pożycia na istnienie

²⁰ Zob. Wytyczne SN z 30 XI 1974, OSN 1975, poz. 37 w odniesieniu do podziału majątku wspólnego małżonków, w skład którego wchodzi spółdzielcze prawo do lokalu.

²¹ Por. orzeczenie SN z 28 II 1973, OSN 1974, poz. 14.

²² Zob. J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1967, s. 316; J. Pietrzykowski w *Komentarzu do k.c.*, Warszawa 1972, s. 1924.

uprawnienia małżonka-spadkobiercy ustawowego do tzw. naddziałowego zapisu ustawowego, obejmującego przedmioty urządzenia domowego, z których małżonek korzystał za życia współmałżonka-spadkodawcy (art. 939 k.c.). Utrata tego uprawnienia nie zależy od winy małżonka-spadkobiercy w spowodowaniu rozkładu pożycia. O utracie uprawnienia z art. 939 k.c. decyduje brak wspólnego pożycia, a nie zaprzestanie korzystania z przedmiotów urządzenia domowego należących do spadku, a zatem wystarczającą przesłanką pozbawienia małżonka tego uprawnienia może być sam fakt całkowitego i trwałego zerwania więzi osobistych między małżonkami, którzy do śmierci jednego z nich mieszkali razem.

Brak wspólnego zamieszkiwania małżonków (co może się łączyć z separacją faktyczną) w chwili śmierci tego z nich, który był członkiem spółdzielni mieszkaniowej, powoduje utratę przez pozostałego przy życiu małżonka pierwszeństwa w uzyskaniu członkostwa w spółdzielni, a tym samym i „lokatorskiego” prawa do lokalu (art. 145 ustawy o spółdzielniach i ich związkach). Ta sama okoliczność wyłącza przewidziane w art. 923 § 1 k.c. uprawnienie małżonka osoby zmarłej do korzystania w ciągu trzech miesięcy od otwarcia spadku z mieszkania i urządzenia domowego.

Następnie separacja faktyczna może stanowić jedną z okoliczności, z powodu której małżonek zmarłego pracownika (rencisty) utraci uprawnienie do renty rodzinnej. Zgodnie z art. 33 ust. 3 ustawy o p.z.e. (Dz. U. nr 3, poz. 6) przesłanką tej renty jest pozostawanie we „wspólności małżeńskiej” w chwili śmierci pracownika (rencisty), chyba żeby pozostałemu przy życiu małżonkowi służyło wobec zmarłego „prawo do alimentów” ustalone wyrokiem lub ugodą sądową. Małżonek ubiegający się o rentę powinien udowodnić fakt zachowania wspólności, w czym pomaga mu domniemanie istnienia wspólności, jeśli małżonkowie razem zamieszkiwali.

Według orzecznictwa rentowego o utrzymaniu wspólności małżeńskiej zawsze przesadzają powiązania gospodarcze między małżonkami, przejawiające się chociażby w pomocy materialnej świadczonej porzuconemu małżonkowi przez współmałżonka żyjącego w konkubinacie²³. W orzecznictwie znalazł też wyraz pogląd, że w razie braku więzi ekonomicznej o istnieniu wspólności może świadczyć postępowanie małżonków wskazujące na łączące ich uczucia, a nawet tylko dodatnie nastawienie psychiczne i brak zgody na rozłączenie po stronie tego małżonka, który ubiega się o rentę²⁴. Wydaje się jednak, że ponieważ celem renty rodzinnej jest złagodzenie pogorszonej wskutek śmierci pracownika sytuacji ekonomicznej członków jego rodziny, przy ocenie minimum wymaganego do za-

²³ Tak orzeczenie SN z 28 IV 1964 r., OSN 1965, poz. 17.

²⁴ Zob. orzeczenie TUS z 31 VII 1973 r., OSPiKA 1975, poz. 132 z krytyczną glosą J. Panowicz-Lipskiej, OSPiKA 1976, poz. 170.

chowania wspólności małżeńskiej powinno decydować utrzymanie pewnych powiązań natury gospodarczej.

Uwagi te prowadzą do wniosku, że nie każdy przypadek separacji faktycznej, istniejącej w chwili śmierci pracownika (rencisty) będzie przyczyną utraty przez małżonka osoby zmarłej uprawnienia do renty rodzinnej oraz że o ustaniu wspólności małżeńskiej w rozumieniu przepisów o zabezpieczeniu społecznym można mówić także na tle takich sytuacji, które nie mają cech rozkładu pożycia w znaczeniu, jakie nadaje temu pojęciu orzecznictwo rozwodowe. Przepisy o p.z.e. nie uzależniają pozbawienia uprawnień do renty rodzinnej od zawinionego zerwania wspólności przez małżonka domagającego się świadczeń rentowych.

Z kolei w myśl ustawy o świadczeniach z tytułu wypadków przy pracy i chorób zawodowych z 12 VI 1975 r. (Dz. U. nr 20, poz. 105), która uwzględniła postulaty zgłaszane pod rządem poprzednio obowiązujących przepisów²⁵, separacja faktyczna może uzasadniać odmowę wypłaty jednorazowego odszkodowania w razie śmierci pracownika lub rencisty na rzecz małżonka osoby zmarłej. Według art. 12 ust. 3 ustawy małżonek traci uprawnienie do odszkodowania, jeśli świadczenie byłoby „społecznie nieuzasadnione” z uwagi na „odrębne prowadzenie gospodarstwa domowego i długotrwały brak wspólności małżeńskiej”. Wydaje się, że w przypadku nieistnienia wspólnego gospodarstwa za przyznaniem jednorazowego odszkodowania może przemawiać wspólność małżeńska w znaczeniu, jakie zostało przyjęte na tle przepisów rentowych. O decydującym znaczeniu więzi gospodarczych między małżonkami przesądza rola jednorazowego odszkodowania, które, podobnie, jak będące jego odpowiednikiem świadczenie przewidziane w art. 446 § 3 k.c., zmierza do rekompensaty uszczerbku majątkowego, doznanego w związku ze śmiercią bezpośrednio poszkodowanego przez najbliższych członków jego rodziny.

III

Na podstawie przeprowadzonej analizy można sformułować następujące uwagi na temat znaczenia prawnego separacji faktycznej:

1) Zagadnienie skutków separacji faktycznej jest aktualne we wszystkich przypadkach regulacji dotyczącej nieprawidłowo funkcjonującego małżeństwa.

2) Nie każdą postać separacji faktycznej można uznać za prawnie doniosłą z punktu widzenia danego przepisu, np. separacja, która polega na ustaniu więzi osobistych między małżonkami nie powoduje utraty uprawnienia do renty rodzinnej w myśl art. 33 ust. 3 ustawy o p.z.e.,

²⁵ W. Piotrowski, *Świadczenia pieniężne uspołecznionego zakładu pracy z tytułu wypadku przy pracy*, NP 1969, nr 1, s. 35; S. Garlicki, *Odpowiedzialność cywilna za nieszczęśliwe wypadki*, Warszawa 1971, s. 268.

art. 107 § 2 k.r.o. wymaga rozłączenia małżonków co do miejsca pobytu. W nielicznych tylko wypadkach można dojść do wniosku, że skutki prawne wywołuje każdy przypadek separacji (art. 29 k.r.o., 939 k.c.).

3) Separacja faktyczna odgrywa poważną rolę w świetle przepisów, które przewidują odpowiednie środki prawne na wypadek istnienia w stosunkach między małżonkami zakłóceń dotyczących np. przyczyniania się do tworzenia i zarządzania majątkiem wspólnym, wykonywania władzy rodzicielskiej (art. 41 § 3 k.r.o., 125¹ i 125² k.k.w., 52 § 1 k.r.o., 97 § 2 k.r.o.). Konsekwencji płynących z zastosowania tych przepisów nie można wprawdzie uważać za charakterystyczne dla separacji faktycznej, ponieważ wspomniane nieporozumienia i konflikty mogą występować także bez związku z rozkładem pożycia; nieuzasadnione jednak byłoby ich pominięcie z uwagi na znaczenie separacji faktycznej jako okoliczności sprzyjającej pojawieniu się i rozwojowi tego rodzaju sytuacji.

LES CONSÉQUENCES LÉGALES DE LA SÉPARATION DE FAIT

R é s u m é

Le but de l'article est de présenter l'influence qu'exerce la séparation de fait sur la situation légale des époux ou des tierces personnes (p.ex. les enfants, les héritiers, les créanciers des époux).

La première partie de l'article contient une caractéristique des traits de la séparation de fait. A l'avis de l'auteur on peut déterminer la séparation de fait à l'aide de la notion de la „désunion complète et durable de la communauté conjugale". L'auteur démontre, qu'elle possède le caractère typologique et le minimum des traits qui permettent de constater, que le mariage est subi à la désunion statue la cessation des liens personnels — psychiques et physiques entre les époux.

La partie suivante est consacrée à discuter les conséquences juridiques de la séparation de fait. L'auteur réalise une analyse des dispositions du c.f.t., du c.c. et d'autres actes juridiques, dont les formulations indiquent, qu'elles peuvent trouver l'application en cas de la séparation de fait et il présente la jurisprudence à ce sujet.

Les considérations embrassent tour à tour les problèmes suivants concernant la séparation de fait: la question du devoir de contribuer à satisfaire aux besoins de la famille; la question de la représentation mutuelle des époux dans les affaires de l'administration ordinaire; les problèmes liés au régime de la communauté légale (p. ex. la responsabilité des dettes par le patrimoine commun, la dissolution de la communauté en voie judiciaire); le problème de la responsabilité solidaire des époux des obligations dans les affaires ordinaires de la famille; l'acceptation de la séparation de fait dans la sphère des relations entre les parents et les enfants; la question des attributions de logement des époux; les problèmes des attributions liées au décès du conjoint (p. ex. l'attribution à la succession légale, à la réserve légale, à une pension de famille).

L'analyse démontre, que chaque forme de la séparation ne peut être reconnue comme légalement importante du point de vue des dispositions particulières. En règle la séparation de fait, qui consiste seulement en cessation des liens personnels entre les époux ne cause pas des conséquences légales.

Il résulte de l'analyse, que li rôle important joue le séparation de fait à la lumière des dispositions, qui prévoient des mesures légales convenables en cas des perturbations dans les relations entre les époux p. ex, sur le fond de l'exercice de la puissance parentale, en attribuant à créer le patrimoine commun, l'administration de ce patrimoine. L'état de la séparation favorise en effet l'apparition et le développement de ce genre de troubles.